

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

КОЩИНЕЦЬ ВІКТОР ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 159.9:351.746

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СПЕЦІАЛЬНОГО
ПСИХОЛОГІЧНОГО ПІЗНАННЯ В ЮРИСДИКЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ**

19.00.06 – юридична психологія

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора
юридичних наук**

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Національній академії внутрішніх справ,
Міністерство внутрішніх справ України

Науковий консультант доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України,
заслужений юрист України

Костицький Михайло Васильович,
Національна академія внутрішніх справ,
професор кафедри філософії права та юридичної логіки

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор

Цільмак Олена Миколаївна,
Одеський державний університет внутрішніх справ,
професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії

доктор юридичних наук, доцент

Черновський Олексій Костянтинович,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
завідувач кафедри юридичної психології

доктор юридичних наук, професор

Сердюк Валентин Васильович,
Касаційний цивільний суд у складі Верховного суду,
суддя

Захист відбудеться «06» вересня 2019 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 26.007.01 у Національній академії внутрішніх справ за адресою:
03035, Київ, пл. Солом'янська, 1

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної академії
внутрішніх справ за адресою: 03035, Київ, пл. Солом'янська, 1

Автореферат розісланий «05» серпня 2019 р.

В.о. ученого секретаря
спеціалізованої вченої ради

О. С. Бурлака

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Шлях розвитку сучасної України в напрямі побудови демократичної держави характеризується трансформацією всіх сфер життєдіяльності суспільства, включаючи й реформування юрисдикційної системи. Стабільне функціонування юрисдикційних органів є необхідною умовою захисту конституційного ладу, забезпечення законності і правопорядку в країні, дотримання прав і свобод людини і громадянина. Індикатором успішності такого реформування стане зростання довіри суспільства до судової гілки влади загалом та її суб'єктів, зокрема.

У зазначеному напрямі відбуваються позитивні зміни: реалізується судова реформа, першим етапом якої проголошено обрання нових суддів на конкурсній основі і, як наслідок – формування нових українських судів; удосконалюється нормативно-правове регулювання, покращується матеріально-технічне забезпечення, оптимізується штатна чисельність та ін. Проте, незважаючи на соціономічний характер юрисдикційної діяльності, донині психологічним її складовим не приділяється належна увага.

У сучасному соціумі формується принципово нове ставлення до судової влади як до однієї з важливих дієвих сил процесу суспільного розвитку, носія системи соціальних і правових відносин історично нової – демократичної та правової – Української держави. Необхідність гуманізації і, відповідно, психологізації юрисдикційної діяльності сьогодні не викликає сумнівів ні в керівництва держави, ні в самих працівників, ні в громадян, які є об'єктом юрисдикційного процесу. Тому зростаючі вимоги держави і суспільства до ефективності судової влади повинні супроводжуватися проведенням наукових практичних досліджень, присвячених визначенню теоретико-методологічних засад впровадження в юрисдикційний процес спеціальних психологічних знань, їх можливостей та перспектив використання.

Проблема спеціального пізнання досить широко представлена у вітчизняній (Гончаренко В. Г., Горбачевський В. Я., Іщенко А. В., Клименко Н. І., Коновалова В. О., Лукьянчиков Є. Д., Романюк Б. В., Салтевський М. В., Сердюк В. В., Шепітько В. Ю. та ін.) та зарубіжній (Белкін Р. С., Корухов Ю. Г., Малєвські Г., Сорокотягін І. М., Холист Б., Шапіро Л. Г. та ін.) юридичній науковій літературі. Використанню психологічних знань як спеціальних присвячені роботи як українських (Бедь В. В., Землянська О. В., Казміренко Л. І., Кондратьєв Я. Ю., Костицький М. В., Кудерміна О. І., Лемик Р. Я., Луцький А. І., Марчак В. Я., Петечел О. Ю., Цільмак О. М., Черновський О. К. та ін.), так і зарубіжних (Іванова Т. В., Конишева Л. П., Коченов М. В., Морозова М. В., Нагаєв В. В., Холопова О. М. та ін.) дослідників.

В Україні накопичений досить суттєвий обсяг практичного застосування спеціальних психологічних знань, зокрема у формі судово-психологічної експертизи. Так, науково-дослідними установами судових експертиз Міністерства юстиції України впродовж 2010-2018 рр. проведено 4080 судово-психологічних експертиз на замовлення, переважно, МВС України (1501), судів

(1167) та органів прокуратури (693); за клопотанням адвокатів (громадян) проведено 268 таких експертиз.

Відповідно, можемо стверджувати, що в теперішній час вже накопичився значний обсяг науково-практичних даних стосовно сутності та можливостей використання психологічних знань в юрисдикційному процесі. Вони потребують ретельного аналізу і узагальнення як із метою розвитку науки, так і для подальшого застосування в практичній діяльності. При цьому залишаються дискусійними питання щодо визначення суб'єкта такого застосування, меж та форм впровадження психологічного знання в юрисдикційний процес, ступеня їх доказовості, тощо. Конструктивні відповіді на ці запитання сприятимуть психологізації юридичного поля, що відповідає гуманістичним засадам сучасного суспільства. Значущість проблеми, її психолого-правових детермінант та психологічного опосередкування визначили вибір теми дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до положень Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», затвердженої Указом Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015; Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 25. 08. 2015 р. № 501/2015; Плану заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року, схваленого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23. 11. 2015 р. № 1393-р; Пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на 2015-2019 рр., затверджених наказом МВС України від 16.03.2015 р. № 275, планів науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ.

Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 24.06.2008 р. (протокол № 11).

Мета і задачі дослідження. *Мета* дослідження полягає в розробленні теоретико-методологічних засад спеціального психологічного пізнання та практичних рекомендацій стосовно подальшого вдосконалення застосування спеціальних психологічних знань в юрисдикційному процесі.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких *задач*:

- висвітлити сутність та зміст поняття «правова процедура»;
- визначити місце та роль юрисдикційного процесу в теорії права;
- окреслити методологічні проблеми юрисдикційного процесу;
- здійснити узагальнення стосовно поняття «пізнання» в науці;
- розглянути методологію пізнання в юрисдикційному процесі;
- диференціювати дефініції «пізнання» і «доказування»;
- сформулювати онтологічний зміст поняття «спеціальні психологічні знання»;
- висвітлити історію становлення інституту спеціальних психологічних знань;
- окреслити методологію спеціального психологічного пізнання в судовому процесі;

- надати загальну характеристику форм використання спеціальних психологічних знань;
- виокремити специфічні ознаки судово-психологічної експертизи як форми використання спеціальних психологічних знань;
- охарактеризувати процедуру та специфіку участі психолога-консультанта в юрисдикційному процесі;
- визначити особливості залучення спеціаліста-психолога в юрисдикційному процесі як процесуальної та не процесуальної форми використання спеціальних психологічних знань;
- надати характеристику історичних аспектів та сучасного стану використання спеціальних психологічних знань в кримінальному процесі;
- висвітлити критерії та підстави використання спеціальних психологічних знань в цивільному процесі;
- встановити можливості залучення спеціальних психологічних знань до адміністративного процесу;
- охарактеризувати можливості залучення здобутків психології до інших видів юрисдикційного процесу.

Об'єктом дослідження є юрисдикційний процес.

Предмет дослідження – теоретико-методологічні засади спеціального психологічного пізнання в юрисдикційному процесі.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційної роботи складають сучасні досягнення теорії пізнання. Застосовано комплекс взаємопов'язаних загальнонаукових та спеціально-наукових методів, зокрема: *системно-логічний* – при обґрунтуванні поняття правової процедури (підрозділ 1.1); *формально-логічний* – для визначення поняття, місця і ролі юрисдикційного процесу в теорії права, а також поняття пізнання в науці (підрозділи 1.2, 2.1); *логіко-юридичний* – для висвітлення методологічних проблем юрисдикційного процесу та методології пізнання в юрисдикційному процесі (підрозділи 1.3, 2.2); *системно-функціональний* – для опису спільних рис і відмінностей пізнання і доказування в юрисдикційному процесі (підрозділ 2.3); *логіко-юридичний* – для надання характеристики поняттю спеціальних психологічних знань (підрозділ 3.1); *проблемно-хронологічний* – для встановлення історичних передумов становлення інституту спеціальних психологічних знань (підрозділ 3.2); *аксіологічний* – для обґрунтування методології спеціального психологічного пізнання в судовому процесі (підрозділ 3.3); *порівняльно-правовий* – для надання загальної характеристики форм використання спеціальних психологічних знань (підрозділ 4.1); *організаційно-психологічного моделювання* – для визначення організаційно-психологічних засад проведення судово-психологічної експертизи (підрозділ 4.2), участі психолога-консультанта (підрозділ 4.3) та спеціаліста-психолога (підрозділ 4.4) в юрисдикційному процесі; *аксіологічний* та *праксеологічний* – для обґрунтування необхідності удосконалення змісту і процедури використання спеціальних психологічних знань в кримінальному процесі (підрозділ 5.1), в цивільному процесі (підрозділ 5.2), в адміністративному процесі (підрозділ 5.3) та інших видах юрисдикційного процесу (підрозділ 5.4);

методи математичної статистики – для кількісної порівняльної оцінки і якісного аналізу одержаних результатів (підрозділи 4.2-4.4).

Емпіричною базою дослідження становлять результати: узагальнення висновків 123 судово-психологічних експертиз; опитування 32 суддів (вік 35–52 роки, досвід роботи на посаді судді – від 2-х років) з метою професійної рефлексії щодо того, які методи психологічного впливу найбільш ефективні та доцільні для використання в судовому процесі; анкетування 154 студентів-бакалаврів за спеціальністю «Психологія» та 152 студентів-бакалаврів за спеціальністю «Право» Інституту права та психології Львівської політехніки (вік – 19-21 рік) для з'ясування актуальності проведення судово-психологічної експертизи (далі – СПЕ) в сучасному юрисдикційному процесі; опитування 123 суддів районних судів Львівської обл. (вік 36–47 років, стаж професійної діяльності – не менше п'яти років) стосовно доцільності залучення психолога-консультанта та ступеня ефективності використання одержаних таким чином знань, а також 25 психологів, які мають досвід консультування в юрисдикційному процесі (вік – 32–54 роки, стаж професійної діяльності – не менше п'яти років).

Дослідження проводилось поетапно: на першому, пошуковому етапі (2008–2010 рр.) визначалися: наукова проблема, підходи до її вирішення, принципи, методика і гіпотеза дослідження, здійснювалися систематизація, узагальнення теоретичних засад дослідження; на другому, експериментальному етапі (2010–2015 рр.) виокремлювалися: основні напрями емпіричного дослідження, здійснювалася організація вибірки та апробація методів, накопичувалися емпіричні дані; на третьому, узагальнюючому етапі (2016–2018 рр.) робилися висновки, проводилася апробація та впровадження результатів, визначалися подальші перспективи дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні монографічним комплексним дослідженням, в якому представлене змістове узагальнення та надана концепція використання спеціальних психологічних знань в юрисдикційному процесі. Зокрема:

вперше:

– обґрунтовано, що теоретичне пізнання і пізнання у юрисдикційному процесі не співпадають за своїм предметом, а саме: в першому випадку предмет нічим не обмежений, він представлений новими сутностями, феноменами та закономірностями їх розвитку; в другому – предмет знаходиться в межах приписів закону, він реалізується в межах іманентних юрисдикційному процесу завдань, причому результат відображення у такому пізнанні може не тільки не співпадати з реальністю, але й бути її викривленням;

– доведено, що пізнання в юрисдикційному процесі реалізується за допомогою системно-структурного підходу і передбачає застосування суб'єктом пізнання сукупності методів, прийомів і засобів для досягнення наступних цілей: накопичення знань про оточуючий світ, закони та закономірності його розвитку, можливості та межі перетворення дійсності; формування індивідуального стилю діяльності з урахуванням знань про закони

та форми мислення; встановлення індивідуально-психологічних і соціально-психологічних особливостей взаємодії об'єкта пізнання з оточуючим світом;

- підкреслено необхідність уніфікації процесуальних норм в окремих видах юрисдикційних процесів (цивільному, адміністративному, господарському), які мають однорідну природу і зміст, будуються на однакових засадах, а тому повинні відповідати одним основоположним вимогам як структурного, так і функціонального характеру;

- визначено можливості та основні напрями застосування спеціальних психологічних знань в конституційному процесі: впорядкування понятійного апарату з точки зору відповідності наявних в юриспруденції категорій їх психологічному змісту (наприклад, «позбавлення волі», «стан сильного душевного хвилювання», «хуліганський мотив» та ін.); психологічна експертиза законодавчих ініціатив з позицій їх узгодженості з ментальністю та звичаєвим правом українського народу; психологічне забезпечення діяльності суддів та працівників апарату Конституційного Суду України;

- аргументовано необхідність використання психологічних знань суддею особисто у господарському, цивільному, адміністративному процесах, які становлять собою розгляд матеріально-правового конфлікту між учасниками правовідносин та здатні спричинити їх надлишкову емоційність та суб'єктивність. Законодавець визначив нову форму розгляду справ – врегулювання спору за участю судді в окремих видах юрисдикційних процесів, що передбачає фактично виконання судом посередницьких (медіативних) функцій. Це потребує наявності у суддів розвинених вмінь і навичок здійснення переговорної діяльності. Тому психологічна підготовка суб'єктів юрисдикційного процесу повинна передбачати формування здатності до стабілізації емоційного фону сторін, сприяння зниженню (подоланню) проявів ворожості та конфліктності, створення суто ділової атмосфери у взаємодії;

удосконалено:

- розуміння поняття правової процедури як особливого, нормативно встановленого порядку здійснення юридичної діяльності, що має як всі ознаки соціальної процедури, так і специфічні лише для неї, обумовлені тим, що вона реалізується в правовому середовищі, регулюється правовими нормами, структурується правовими відносинами та зорієнтована на правовий результат;

- уявлення про методологію юрисдикційного процесу як рефлексивного опису принципів та методів дослідницького процесу в правовій сфері;

- методологічну парадигму пізнання в юрисдикційному процесі як сукупного результату взаємодії пізнання і доказування;

- концепцію щодо етапів історичного розвитку інституту спеціальних психологічних знань;

- критерії диференціації процесуальних та непроцесуальних форм використання спеціальних психологічних знань;

- основні напрями участі спеціаліста-психолога в юрисдикційному процесі;

дістало подальший розвиток:

- поняття, основні ознаки та основні різновиди юрисдикційного процесу;

- методологічні підходи до пізнання в правовій сфері;
- методологія спеціального психологічного пізнання;
- поняття спеціальних знань в юрисдикційному процесі;
- сутність, функції та основні ознаки судово-психологічної експертизи і психологічної консультації в юрисдикційному процесі;
- концептуальні засади використання спеціальних знань в кримінальному, цивільному та адміністративному процесах.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали дослідження впроваджено та може бути використано у:

законотворчій діяльності – при внесенні змін та доповнень до проекту Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» (акт впровадження Комітету Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя від 5 березня 2019 р. № 04-29/15-491(43932);

правозастосовній діяльності – при розгляді справ у судах апеляційної інстанції (акт впровадження Чернівецького апеляційного суду від 5 березня 2019 р.); при розгляді кримінальних проваджень, цивільних справ та матеріалів про адміністративні правопорушення в місцевих загальних судах (акт впровадження Шевченківського районного суду м. Києва від 7 березня 2019 р.); при розгляді справ у окружних адміністративних судах (акт впровадження Київського окружного адміністративного суду від 10 грудня 2018 р.); при розгляді справ у судах господарської юрисдикції (акт впровадження господарського суду Чернівецької області від 12 лютого 2019 р.); при підготовці та участі прокурорів в судових засіданнях (довідка про впровадження прокуратури Київської області від 11 грудня 2018 р.); при підготовці та участі адвокатів у судових засіданнях (акти впровадження адвокатських об'єднань «КПД Консалтинг» від 7 листопада 2018 року та «Цимбал, Козуліна та партнери» від 22 листопада 2018 р.);

освітній та науково-дослідній роботі – при викладанні навчальних дисциплін «Психологія діяльності прокурора», «Професійно-психологічна підготовка працівників Національної поліції», «Процесуальне керівництво прокурором досудовим розслідуванням», «Криміналістичне забезпечення досудового розслідування», а також під час самостійної роботи кандидатів на посаду прокурора та прокурорів, які підвищують кваліфікацію (акти впровадження Національної академії прокуратури України від 6 березня 2019 р.; Національної академії внутрішніх справ від 27 лютого 2019 р.; Харківського національного університету внутрішніх справ від 11 березня 2019 р.; Одеського державного університету внутрішніх справ від 21 березня 2019 р.; Львівського державного університету внутрішніх справ від 12 квітня 2019 р. № 23).

Особистий внесок здобувача. Положення, що викладені в дисертації та виносяться на захист, розроблені автором особисто. Результати кандидатської дисертації здобувача на захист докторської повторно не виносяться. У співавторстві опубліковано: статті в наукових фахових виданнях України № 8, 9 (внесок автора – 30 % тексту); стаття в зарубіжному науковому

періодичному виданні № 20 (внесок автора – 50 % тексту); праці апробаційного характеру № 42, 50, 51 (внесок автора – 50 % тексту); навчальні посібники та курси лекцій № 55-57, 63 (внесок автора – 50 % тексту); навчальні посібники № 61, 62, 64 (внесок автора – 30 % тексту); інші праці, які додатково відображають наукові результати № 58-60 (внесок автора – 50 % тексту).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації оприлюднено автором у виступах на 33 науково-практичних заходах, зокрема, міжнародних конференціях: «Філософські, методологічні, соціологічні й психологічні проблеми права» (м. Чернівці, 28–29 трав. 2011); «Філософські, психологічні та методологічні проблеми права» (м. Київ, 17 листоп. 2012); «Актуальні проблеми юридичної психології» (м. Київ, 25 квіт. 2014); «Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи» (м. Київ, 7–8 листоп. 2015); «Проблеми реформування кримінальної юстиції України» (м. Чернівці, 17–18 трав. 2018); «Практика Європейського суду з прав людини в діяльності прокуратури і суду: виклики та перспективи» (м. Київ, 13 черв. 2018); всеукраїнських конференціях, всеукраїнських та регіональних міжвузівських конференціях: «Проблеми вдосконалення правового регулювання щодо забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина в Україні» (м. Івано-Франківськ, 22 квіт. 2005); «Реформування кримінального та кримінально-процесуального законодавства: сучасний стан та перспективи» (м. Івано-Франківськ, 30 верес. – 1 жовт. 2005); «Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина» (м. Івано-Франківськ, 28 квіт. 2006); «Актуальні проблеми боротьби та попередження злочинності» (м. Івано-Франківськ, 12-13 трав. 2006); «Актуальні проблеми юридичної психології» (м. Київ, 29-30 верес. 2006); «Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина» (м. Івано-Франківськ, 20 квіт. 2007); «Верховенство права в правозастосовчій діяльності» (м. Івано-Франківськ, 12-13 жовт. 2007); «Філософські, методологічні та психологічні проблеми права» (м. Київ, 26 січн. 2008; м. Київ, 31 січн. 2009; м. Київ, 23 квіт. 2010); «Українське правосуддя: здобутки та перспективи» (м. Чернівці, 16 трав. 2008); «Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і правозастосовній діяльності» (м. Київ, 3 квіт. 2009); «Незалежний суд – гарантія захисту прав, свобод та законних інтересів людини та громадянина» (м. Чернівці, 30 трав. 2009); «Вдосконалення діяльності прокуратури – шлях до реформування кримінальної юстиції» (м. Львів, 28 трав. 2010); «Правова система України: сучасний стан та актуальні проблеми» (м. Івано-Франківськ, 28 трав. 2013); «Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку» (м. Херсон, 13-14 лют. 2015); «Правоохоронна та правозахисна діяльність поліції в умовах формування громадянського суспільства в Україні» (м. Київ, 9 квіт. 2016); «Актуальні питання психологічного забезпечення діяльності закладів вищої освіти МВС України та Національної поліції України» (м. Київ, 25 квіт. 2019); «Державна служба в Україні: шляхи реформування» (м. Київ, 22 трав. 2019); «Концептуальні засади використання психологічних знань в судовій діяльності» (м. Чернівці, 31 трав.

2019) та ін.

Публікації. Основні положення та висновки дослідження відображено в 64 наукових публікаціях, зокрема, монографії, п'яти навчальних посібниках, двох курсах лекцій, 17 статтях у фахових виданнях України, п'яти статтях у зарубіжних наукових періодичних виданнях та 34 тезах виступів на конференціях і працях, що додатково відображають результати дослідження.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається із вступу, п'яти розділів, що містять 17 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (302 найменування на 27 сторінках), п'яти додатків на 44 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 398 сторінок, з них основний текст – 305 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми; зазначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, задачі, об'єкт, предмет і методи дослідження; розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, надано відомості щодо їх упровадження та апробації, а також щодо кількості публікацій, у яких відображено основні положення дисертаційної роботи.

Розділ 1 «Історичні і теоретичні передумови формування юрисдикційного процесу» складається з трьох підрозділів, у яких висвітлене поняття правової процедури, надана характеристика юрисдикційного процесу в теорії права, визначені методологічні проблеми юрисдикційного процесу.

У *підрозділі 1.1 «Поняття правової процедури»* аргументовано, що процедура – найдавніший в історичному контексті регулятор соціальної поведінки. Процедурні механізми характерні для нормативного регулювання взагалі, а реалізація практично всіх різновидів соціальних норм потребує створення специфічних процедур та процедурних норм. Процедурність (як і нормативність) знайшла найбільш повне втілення в правовому регулюванні, де існують досить самостійні процедурні галузі. Процедурно-правовий механізм є невід'ємною частиною, одним із найважливіших внутрішніх («спеціально-юридичних») механізмів правової системи.

Правова процедура – різновид соціальних явищ, що становить собою систему: орієнтовану на досягнення конкретного правового результату; представлену актами поведінки, які послідовно змінюють один одного; внутрішньо структуровану доцільними суспільними відносинами; динамічну, що імпліцитно містить тенденцію до розвитку, попередньо встановленому на нормативному або індивідуальному рівні; професійно визначену та таку, що виступає засобом реалізації основних для неї суспільних відносин.

Правова процедура має всі ознаки соціальної процедури, а її специфічні риси обумовлені тим, що вона діє в правовому середовищі: врегульована правовими нормами, структурована правовими відносинами, спрямована на правовий результат. За формою вона становить собою певну сукупність дій чи операцій, за допомогою яких реалізується той чи інший процес, етап, стадія, що виражає зміст відповідного правового алгоритму.

Сутність того або іншого різновиду правової процедури та її особливості визначаються характером правовідносин, реалізації яких даний різновид процедури служить (основних правовідносин). За цією ознакою правову процедуру можна розділити на *матеріальну, процесуальну та правотворчу*. Для матеріальної процедури в якості основних виступають матеріальні регулятивні правовідносини, в яких здійснюється звичайна правомірна поведінка осіб. Для процесуальної процедури основними є вже матеріально-охоронні правовідносини, що знаходиться поза сферою загальної, «масової» реалізації правових норм. Що стосується правотворчої процедури, то їй іманентні всі атрибути і компоненти правового регулювання: регламентуючі юридичні норми; правовідносини та ін.

У підрозділі 1.2 «Юрисдикційний процес в теорії права» юрисдикційний процес визначається як сукупність компетенцій: судових органів щодо вирішення кримінальних, цивільних, адміністративних та інших справ; інших органів щодо вирішення правових спорів; певних посадових осіб у цій площині; уповноважених органів та посадових осіб здійснювати свої функції у певній сфері.

Юрисдикційний процес становить собою реалізацію матеріально-правових норм безвідносно до форм такої реалізації. Оскільки загальні властивості юрисдикційної діяльності притаманні будь-якому з існуючих юрисдикційних галузевих процесів, можна стверджувати, що всі вони мають однорідну природу й зміст, а також будуються на однакових засадах. Отже, вони повинні відповідати одним основоположним вимогам як структурного, так і функціонального характеру. Це співвідноситься з позицією, згідно якої юрисдикційний процес як різновид соціального процесу є нормативно встановленою формою упорядкування юридичної діяльності.

Основне, що відрізняє юрисдикційний процес від правової процедури – це особливий спосіб зв'язку саме процесу з матеріальними регулятивними правовідносинами. Відсутність потреби у юрисдикційному процесі для нормальної реалізації регулятивних норм дозволяє процесуальним нормам та відносинам відокремитися. Останнє є основною умовою існування самостійних правових галузей, бо предмет матеріально-процедурних норм (матеріальні процедурні відносини) нерозривно пов'язаний з предметом основних норм (матеріальними регулятивними відносинами) та є обов'язковою умовою їх реалізації.

У підрозділі 1.3 «Методологічні проблеми юрисдикційного процесу» доведено, що методологія юрисдикційного процесу становить собою рефлексивний опис принципів та методів дослідницького процесу в правовій сфері. При цьому слід враховувати, що юрисдикція об'єднує в собі велику кількість різнорідних галузей, котрі володіють власною логікою розвитку. Тому «методологічні інтервенції» – спроби перенесення методологічних рефлексій, адекватних стосовно вузьких правових галузей, на більш загальні сфери, здатні спричинити виникнення неадекватної методології. Отже, вирішення методологічних проблем юрисдикційного процесу має охоплювати всі сфери

правової дійсності та відповідати реальним тенденціям розвитку права в сучасних умовах.

Запропоновано методологію юрисдикційного процесу трактувати як цілісну наукову систему, яка сформувалася внаслідок процесів диференціації та інтеграції юридичних наук, в тому числі процесуальних. Здійснення наукових досліджень на межі теорії права, філософії, соціології права та юридичної психології створює можливості для безпосереднього впровадження одержаних результатів в юридичну практику (наприклад, проведення судово-психологічної експертизи, психологічний відбір до правоохоронних органів тощо).

Виокремлено чотири рівні методології у юрисдикційному процесі стосовно юридико-психологічних досліджень: 1) загальнонаукової методології; 2) приватної методології юриспруденції; 3) спеціальної методології юридичної психології; 4) юридико-психологічних методів і методик. Під таким кутом зору, перші два рівні методології мають розглядатися як основа будь-якого пізнання. Третій і четвертий методологічні рівні максимально відображають своєрідну феноменологію, властиву тільки юридико-психологічній реальності, дозволяють пізнавати її і впливати на неї найбільш специфічно і професійно. Відповідно, застосування всіх рівнів в єдиному комплексі у якості методології юрисдикційного процесу є актуальним для вирішення стратегічних питань стосовно специфіки юридико-психологічної реальності.

Розділ 2 «Методологія спеціального пізнання в юрисдикційному процесі» містить три підрозділи, де розглядається поняття пізнання в науці, визначаються особливості методології пізнання в юрисдикційному процесі, здійснена диференціація понять «пізнання» і «доказування».

У *підрозділі 2.1 «Поняття пізнання в науці»* охарактеризовані основні проблеми пізнання в науці. Перша з них полягає в з'ясуванні природи пізнання, визначенні умов та основ пізнавального процесу, а саме: відношення свідомості до матерії, мислення до буття, духу до природи. Друга проблема – визначення вихідного джерела знань і надання характеристики об'єктів пізнання; третя – фокусується на суб'єкті пізнання. Четверта проблема визначається необхідністю дослідження змісту, форм і закономірностей процесу пізнання, відстеження розвитку знання через чуттєве і раціональне пізнання, а також виявлення закономірностей процесу цього розвитку та його суперечностей. П'ята проблема пізнання пов'язана з оцінкою його результатів.

Серед основних концепцій пізнання істини: класична, апріористська, онтологічна, когерентна, прагматистська, конвенціональна та екзистенціальна. Всі вони, незважаючи на відмінності методологічних підходів, центральним питанням теорії пізнання вважають встановлення можливості адекватного відтворення суб'єктом пізнання сутнісних характеристик пізнаваного об'єкту. Пізнання спрямоване на встановлення об'єктивної сутності реальності, яка становить собою діалектичну єдність дійсності і можливостей її трансформації відносно минулого чи майбутнього.

Теоретичне пізнання і пізнання у юрисдикційному процесі не співпадають за своїм предметом. Предмет теоретичного пізнання від початку невизначений, гіпотетично він представлений виявленням нових сутностей,

законів і закономірностей розвитку природи і суспільства. Предмет юрисдикційного пізнання обмежений приписами закону, він пов'язаний з уже існуючими (наявними в минулому) обставинами та виражений в певних поняттях, що підлягають доказуванню.

Наукове пізнання у юрисдикційному процесі особливе ще й тому, що суб'єкт пізнання має справу не зі звичайними об'єктами, а з людьми, котрі також наділені свідомістю і волею. Фахівець-юрист, досліджуючи певні обставини, завжди перебуває у визначеному соціальному середовищі й не можуть не відчувати його впливу. Тому для правильної оцінки події вкрай необхідна наукова методологія пізнання. Наприклад, під час психологічного пізнання в суді слід врахувати: індивідуальні прояви особистості конкретної особи; відображення таких проявів у особливостях поведінки; необхідність диференціювання вчинкових та рефлексивних дій, тощо.

Пізнання в межах юрисдикційного процесу не належить до наукового чи буденного і не є проміжною ланкою між ними. Його слід вважати специфічним різновидом соціального пізнання, котре умовно можна назвати процесуальним, у результаті якого суб'єкт одержує специфічний тип соціального знання, обумовлений особливостями об'єкта пізнання.

У підрозділі 2.2 *«Методологія пізнання в юрисдикційному процесі»* обґрунтовано, що методологія пізнання в юрисдикційному процесі становить собою визначення форм і методів пізнання в правовій сфері, вивчення проблеми природи пізнання в ній, відношення знання і реальності, суб'єкта і об'єкта пізнання, можливостей і меж пізнання, його критеріїв.

Структура методології пізнання в юрисдикційному процесі представлена наступними рівнями: філософським, загальнонауковим, конкретно-науковим, а також процедурами і методиками дослідження. Відповідно, перетворення правової дійсності у певному напрямі може відбуватися за допомогою: загальнонаукових методів: теоретичних та емпіричних; приватно-наукових методів (аналіз статистичних даних, вивчення матеріалів кримінальних проваджень, тощо). До методів юридико-психологічного пізнання належать: психодіагностичні – використовуються для встановлення психологічних особливостей особистості та її поведінки; методи психологічного впливу – застосовуються для зміни параметрів психіки чи поведінки учасників юрисдикційного процесу.

Методологія пізнання в юрисдикційному процесі спрямована на пошук балансу між об'єктивними вимогами закону та суб'єктивними переконаннями суб'єктів юрисдикційного процесу щодо досліджуваного діяння. Відповідно, формування внутрішнього переконання правника також можна віднести до інструментарію (методології) пізнання в юрисдикційному процесі. Таке переконання об'єднує в собі інтелектуальний, емоційний і поведінково-виконавський компоненти. Інтелектуальний компонент переконання відображає результати пізнавальної діяльності – сприйняття та аналіз фактів і доказів, визначення їх співвідношення з нормами права; емоційний компонент переконання представлений переживаннями і моральною оцінкою діяння, а також ставленням до особи підсудного і потерпілого, інших процесуальних

осіб; поведінково-виконавський компонент переконання спонукає, з упевненістю в правильності прийнятого рішення, до усвідомлених практичних дій при розумінні їх соціальної та особистісної значущості.

У підрозділі 2.3 «Пізнання і доказування в юрисдикційному процесі» наголошується на існуванні двох точок зору на співвідношення цих понять. Послідовники першої їх ототожнюють, зводячи діяльність учасників процесу до встановлення за допомогою зазначених в законі процесуальних засобів і способів наявності або відсутності фактів, необхідних для встановлення істини. В другому випадку їх вважають самостійними видами діяльності, що різняться між собою за змістом, метою та суб'єктами.

При цьому перші наполягають, що не слід завчасно захоплюватися доказовістю, оскільки лише суд визначає предмет доказування та, в необхідних випадках, надає особам сприяння з надання доказів; другі – що необхідно чітко розмежування діяльності на пізнавальну і доказову, що обґрунтовує обов'язок певного суб'єкта доводити факти, на які він посилається. Оскільки суд не володіє допроцесуальною інформацією, він може бути суб'єктом лише пізнання і тільки на етапі постановлення судового рішення стає суб'єктом доказування.

Доцільно поєднувати та узгоджувати зазначені поняття, оскільки пізнання в юрисдикційному процесі – це сукупний результат взаємодії пізнання і доказування, тобто не слід розділяти ці явища як окремі сутності, їх необхідно сприймати в комплексі через взаємопов'язаність та взаємозумовленість складових.

Отже, пізнання і доказування в юрисдикційному процесі – це складова механізму процесуально-правового регулювання, яка виражається у знаходженні та використанні валідних доказів, за допомогою чого відбувається розкриття обставин певного виду провадження (кримінального, цивільного, адміністративного) і отримання знань про факти, які мають для нього значення. Їм іманентна єдина мета – встановлення об'єктивної істини, вирішення справи таким чином, щоб, з одного боку, досягти відповідності реальній дійсності висновків щодо наявності (відсутності) певних фактів, з іншого – виявити всі юридично значущі властивості цих фактів. Але предмет при цьому різниться: предметом пізнання є сторони, властивості і відношення навколишнього світу, виділені в юрисдикційному процесі і перетворені на об'єкт прикладання пізнавальних зусиль для розкриття їх специфічних закономірностей і структури; предмет доказування більш диференційований відносно правової реальності і представлений обставинами, що обґрунтовують вимоги і заперечення осіб, які беруть участь у провадженні; іншими обставинами, що мають значення для його правильного розгляду самою подією правопорушення та винністю особи, яка притягається до відповідальності.

Розділ 3 «Використання спеціальних психологічних знань в юрисдикційному процесі» складається з трьох підрозділів, у яких розглядається поняття спеціальних психологічних знань, історія становлення інституту спеціальних психологічних знань та методологія спеціального психологічного пізнання в судовому процесі.

У підрозділі 3.1 «Поняття спеціальних психологічних знань» узагальнені наявні підходи стосовно поняття спеціальних знань, до яких належать і спеціальні психологічні знання. Відзначається, що незважаючи на великий обсяг наукових публікацій із цього приводу, консенсусу так і не було досягнуто. Беззаперечним є лише те, що такі знання не є загальнодоступними і загальновідомими (вказівка на їх ексклюзивність), ними володіє обмежене коло фахівців (вказівка на наявність певних професійних знань і досвіду). Стосовно суб'єктів – носіїв спеціальних знань – позиції науковців різняться: такими вважаються як особи, професійні знання яких допомагають ефективній реалізації юрисдикційного процесу, так і безпосередні учасники процесу (судді, адвокати, прокурори). В останньому випадку статусу спеціальних набувають будь-які, окрім власне юридичних, знання.

Обґрунтовано, що знання стають спеціальними, якщо вони залучаються до вирішення завдань поза межами свого безпосереднього практичного напрямку діяльності. В нашому випадку – це юрисдикційна діяльність, тобто спеціальними є всі знання, окрім юридичних. Їх суб'єктами слід вважати фахівців будь-якої сфери науки і практики в разі необхідності з'ясування важливих для судочинства питань, відповідь на які знаходиться поза межами компетенції юристів. Безумовно, що останні в процесі професійного навчання та набуття професійного досвіду накопичують знання, що стосуються багатьох сфер людської діяльності, і часто таких знань в межах юрисдикційного процесу достатньо. Але в більш складних випадках вони повинні звертатися до допомоги фахівців – носіїв знань, які при цьому набувають статусу спеціальних. Повною мірою це стосується й психологічних знань: юрист володіє ними до певної межі, за якою виникає необхідність залучення фахівця-психолога.

Не кожен працівник може оцінити складність питань психологічного змісту, що виникають в юрисдикційному процесі. Важливу роль тут відіграє особиста відповідальність слідчих і суддів щодо визнання того, що вони не можуть самостійно трактувати ситуацію, керуючись лише власним професійним досвідом та життєвими знаннями психології. Суб'єкти юрисдикційного процесу мають не лише усвідомлювати, але й діяти з урахуванням тієї обставини, що вони не повинні бути фахівцями з усіх різноманітних питань, які виникають у процесі розкриття, розслідування та судового провадження.

У підрозділі 3.2 «Історія становлення інституту спеціальних психологічних знань» аргументовано, що підвалинами виникнення спеціальних психологічних знань слід вважати узагальнені емпіричні дані та побутову психологію. Їх розвиток започаткований в античному минулому, мав місце в епоху Середньовіччя, в часи Відродження, коли набув популярності природничо-науковий підхід до дослідження психіки. Початок ХХ ст. знаменувався широким використанням емпіричних методів дослідження, причому в правовому полі це відобразилося підвищеною увагою до психології свідків.

Теоретичне обґрунтування необхідності залучення психолога до юрисдикційного процесу, зокрема, для перевірки достовірності показань свідків

було сформульоване Г. Гроссом у роботах «Керівництво для судових слідчих як система криміналістики» і «Керівництво до розслідування злочинів», дещо пізніше – І. М. Якимовим і П. П. Міхеєвим в роботі «Мистецтво допиту: Практичний посібник для допитування».

В Україні на рубежі 1960-х рр. розпочалася активна дослідницька робота, спрямована на: створення теоретичних та практичних засад застосування спеціальних психологічних знань в юрисдикційному процесі; визначення перспектив розвитку судово-психологічної експертизи; впровадження інших форм спеціальних психологічних знань у кримінальне та інші форми судочинства. Сьогодні науковцями розглядаються не тільки проблеми особистості злочинця, психічних механізмів вчинення злочину, а й психологічні засади проведення досудового розслідування та судового розгляду, а також різні аспекти особистості суб'єктів юрисдикційного процесу (судді, слідчі-судді, прокурори та адвокати) та завдання щодо їх професійного психологічного відбору, психологічної підготовки, тощо (Бедь В. В., Землянська О. В., Казміренко Л. І., Коновалова В. О., Костицький М. В., Кудерміна О. І., Марчак В. Я., Черновський О. К. та ін.).

У підрозділі 3.3 *«Методологія спеціального психологічного пізнання в судовому процесі»* обґрунтовано, що продуктивний розвиток спеціального психологічного пізнання можливий лише за умови опори на певні вихідні положення, у ролі яких виступають методологія і теорія.

Методологія спеціального психологічного пізнання – це вчення про засадничі позиції застосування досягнень психології в юрисдикційному процесі; теорія – сукупність знань, що становлять собою результат пізнання й осмислення практики життя і дозволяють будувати конкретні уявлення про досліджувані психічні явища та процеси.

Запропоновано наступне бачення методології спеціального психологічного пізнання: загальна методологія забезпечує встановлення та верифікацію загальних законів і закономірностей розвитку об'єктивного світу, їх ґносеологічного підґрунтя, а також місця і ролі у ньому фактів і механізмів, які є об'єктом спеціального психологічного пізнання; спеціальна методологія або методологія психології дозволяє формулювати власні закони і закономірності, що стосуються своєрідності формування, розвитку і функціонування феноменів, які вона досліджує; приватна методологія становить собою сукупність методів, способів, прийомів і методик дослідження в межах спеціального психологічного пізнання явищ, які складають об'єкт і предмет її аналізу.

Характерним для спеціального психологічного пізнання є використання комплексу методів, оскільки взятий окремо, жоден із них не може самостійно вирішувати поставлені перед експертом завдання. Відповідно, саме комплексність, що забезпечує багатостороннє вивчення психічної активності та особливостей особистості, є найважливішою характеристикою методології застосування спеціальних психологічних знань.

Застосування конкретних методів і методик психологічної науки в юрисдикційному процесі регулюється правилами, які в авторській адаптації

мають наступний вигляд: сутність проявів психічних явищ і процесів в юридичному полі визначається їх конкретними особливостями і властивостями спеціального психологічного пізнання; результати застосування методик спеціального психологічного пізнання піддаються конкретній статистичній обробці та узагальненню; всі наукові дослідження у межах спеціального психологічного пізнання повинні проводитися відповідно до розроблених для цього програм та планів.

Розділ 4 «Характеристика процесуальних та непроцесуальних форм використання спеціальних психологічних знань в юрисдикційному процесі» представлений чотирма підрозділами, в ньому надається загальна характеристика форм використання спеціальних психологічних знань, а також характеристика судово-психологічної експертизи, консультації та участі спеціаліста-психолога в юрисдикційному процесі.

У підрозділі 4.1 *«Загальна характеристика форм використання спеціальних психологічних знань»* юрисдикційний процес розглядається як такий, що містить у собі значущі психологічні складові. При цьому зовнішньою формою юридичної діяльності виступають правові акти, внутрішньою – повинне стати психологічно виважене процесуальне впорядкування юридичної діяльності. Відповідно, процесуальна форма у контексті використання спеціальних психологічних знань – це не тільки визначений законом порядок процесу, а й реалізація цього порядку.

В реаліях сьогодення найбільш поширеною юрисдикційною площиною використання спеціальних психологічних знань є кримінальне судочинство, в процесі якого встановлюється та вивчається низка феноменів, що мають юридико-психологічну сутність (мотив, мета, емоційний стан, особливості особистості, рівень інтелектуального розвитку тощо). Оцінювання судом таких феноменів як юридичних фактів може мати вирішальне значення при прийнятті судового рішення.

Новели чинного кримінального процесуального законодавства спричинили актуалізацію проблеми конкурентності суперечливих висновків експертів-психологів стосовно одних і тих обставин. Щоб оцінити вагомість кожного з таких висновків, суддя має володіти знаннями, що виходять за межі його компетенції, відповідно, виникає необхідність звернутися до незалежного експерта. В іншому випадку суддя оцінює одержані результати, покладаючись на свої знання та життєвий досвід, однак така «життєва психологія» навряд чи може допомогти при оцінці психодіагностичних даних, наданих у висновках судово-психологічної експертизи.

На вирішення цієї колізії можемо запропонувати запрошення судом консультанта-психолога. Однак така активність суду ставить під питання змагальність і рівність сторін у доказуванні фактів, які мають психологічний зміст. Особливо це стосується можливостей сторони захисту щодо доведення неналежності (недостовірності) висновку експерта, наданого під час досудового розслідування. Адже визнання судом неналежності проведеного експертом дослідження передбачає наведення певних аргументів, на які міг би вказати

інший фахівець у сфері психології, але правом його запрошення наділений лише суд.

Зазначене дозволяє стверджувати, що на сьогодні можливості сторін обвинувачення та захисту щодо оцінювання в суді фактів психологічного змісту є нерівними, а це не відповідає принципу змагальності у судочинстві. Вирішення цієї проблеми можливе у двох взаємозалежних напрямках: виокремлення спеціального професійного статусу фахівця у сфері психології, який міг би бути спеціалістом в юрисдикційному процесі; підвищенні рівня компетентності суддів та інших суб'єктів доказування щодо методологічних питань судово-психологічної експертизи.

У підрозділі 4.2 «Судово-психологічна експертиза в юрисдикційному процесі» відзначено, що серед форм використання спеціальних психологічних знань експертиза посідає центральне місце. Окрім того, її висновки відображають не лише стан розвитку сучасної психології, але й юрисдикційного процесу: наскільки він готовий до сприйняття психології як самостійного юридико-психологічного інструментарію.

Об'єктом СПЕ є особистість, психологічний портрет й експертна оцінка якої важливі для встановлення істини, також взаємодія особистості і юридично релевантної ситуації, предметом – психічні процеси, стани, властивості особистості, які мають значення для встановлення істини. Застосування СПЕ дозволяє: всебічно вивчити психологію особистості в цілому; визначити зовнішні детермінанти її психічної активності та ступінь їх опосередкування внутрішніми умовами; створити уявлення про сутність і особливості тієї ситуації, в якій особа перебувала та діяла.

Процес розвитку судово-психологічної експертизи представлений чотирма етапами. Перший з них (кінець XVIII ст. – перша половина XIX ст.) відомий спробами встановлення зв'язку між правовим регулюванням поведінки та індивідуальними особливостями людини, характеризуються особливості допиту різних процесуальних осіб. Другий етап (від середини до кінця XIX ст.) – відзначений домінуванням біоцентричних теорій детермінації злочинної поведінки; виокремленням судової психології як науки, в межах якої особа правопорушника була визнана самостійним об'єктом вивчення. Третій етап (кінець XIX ст. – перша половина XX ст.) започаткований проведенням перших СПЕ в межах кримінального судочинства; експериментально досліджується проблема достовірності показань свідків і потерпілих. Четвертий етап (від 60-х років XX ст. і дотепер) характеризується поновленням уваги до СПЕ та запровадженням сукупності науково обґрунтованих психологічних методів дослідження.

У теперішній час СПЕ досягла рівня регламентованої законом діяльності експерта-психолога, до професійної оцінки якого суд звертається задля встановлення психологічних проявів людини. Одержані результати у формі висновку експерта стали одним із засобів доказування, що забезпечують встановлення об'єктивної істини у справі.

У підрозділі 4.3 «Психолог-консультант в юрисдикційному процесі» психологічна консультація розглядається як роз'яснення фахівцем

психологічних аспектів правопорушення, поведінки підсудного, потерпілого, свідка, позивача, відповідача й інших осіб, їх особистісних особливостей.

При цьому непроцесуальна консультація надається учасникам процесуальної діяльності (слідчим, суддям, адвокатам) і зводиться до роз'яснень психологічної науки і практики; вона може випереджати призначення психологічної експертизи і полягати у допомозі зацікавленій особі у формулюванні запитань для психолога-експерта, визначенні предмету психологічного дослідження, тощо. Процесуальна психологічна консультація вирішує ті ж завдання, її відмінністю є лише офіційний характер звернення до консультанта та письмова форма його відповіді. Висновки психолога для суду можуть бути корисними: під час розгляду спірних питань спілкування дитини з одним зі своїх батьків; в ситуаціях, коли потрібно визначити, з ким будуть проживати діти після оформлення розлучення їх батьками; при судовому розгляді майнових угод, коли виникає необхідність оцінки ступеня психологічної дієздатності людини; коли необхідно упевнитися в адекватності чи неадекватності сприйняття та оцінювання людиною певних подій; при визначенні ступеня правдивості досліджуваних осіб, тощо.

Згідно з результатами проведеного опитування, більшість суддів (61,0 %) вважають за доцільну участь психолога-консультанта в юрисдикційному процесі та зверталися за такою консультацією, при цьому майже половина (42,5 %) вказали, що думка психолога не співпадала з їх власними уявленнями. Це дозволяє, з одного боку, зробити висновок про досить активне використання суддями спеціальних психологічних знань, з іншого – постає тема двозначності їх високої впевненості стосовно своєї психологічної компетентності: значна їх частина вважає власну думку більш вагомою, ніж думку консультанта. Відповідно, напрошується висновок про доцільність існування «третьої» особи, яка б вирішила таку суперечливість. Такою особою міг би стати штатний судовий психолог, доцільність введення посади якого в наукових дискусіях не заперечується.

У свою чергу, опитані психологи-консультанти вказують на наявність наступних несприятливих для взаємодії чинників: статусна залежність, що зумовлюється наперед визначеним авторитетом судді; моральна залежність, оскільки результати консультації можуть бути використані для обмеження прав інших осіб; посадова залежність – психолог в юрисдикційному процесі може відчувати тиск як з боку безпосереднього керівника, так і судді; вплив різних видів позапрофесійної взаємодії з учасниками юрисдикційного процесу (адвокати, прокурори, слідчі тощо).

У підрозділі 4.4 «Участь спеціаліста-психолога в юрисдикційному процесі» наголошується, що процеси інтеграції та диференціації наукового знання, а також зростання загальної кількості інформації призвели до збільшення питомої ваги вузькоспеціалізованої інформації працівників. Тому між наукою і практикою постає певний інформаційний бар'єр, котрий можна долати шляхом залучення спеціалістів, які здатні забезпечити безпосереднє застосування наукових досягнень у соціальній практиці.

Важливими напрямками діяльності спеціаліста-психолога є наступні: психодіагностика – психологічне вивчення особливостей особистості працівників суду; психопрофілактика – надання працівникам психологічної допомоги на етапі їх адаптації до професійної діяльності; виявлення і мінімізація проявів конфліктної взаємодії, створення умов, що протидіють виникненню дезадаптаційних станів, попередження і зняття психологічного перенавантаження; психологічне забезпечення діяльності по відправленню правосуддя – консультування працівників, вивчення соціально-психологічного клімату тощо.

Діяльність спеціаліста-психолога відрізняється від проведення експертизи за наступними ознаками: експерт має здобувати нову інформацію (докази) в ході дослідження, спеціаліст – допомагає в здійсненні конкретної процесуальної дії, надає інформацію довідкового чи емпіричного характеру, що не потребує проведення дослідження; результатом діяльності експерта є надання висновку, який є джерелом доказів, а результати діяльності спеціаліста доказового значення не мають. Тобто, спеціаліст-психолог в юрисдикційному процесі є суб'єктом процесуальної діяльності, який володіє певною процесуальною правосуб'єктністю та виконує на основі своїх професійних знань офіційну функцію допомоги і сприяння слідчому та суду.

Розділ 5 «Можливості використання спеціальних психологічних знань в окремих видах юрисдикційного процесу» містить чотири підрозділи, в яких визначені особливості використання спеціальних психологічних знань в кримінальному, в цивільному, в адміністративному процесі та в інших видах юрисдикційного процесу.

Підрозділ 5.1 «Використання спеціальних психологічних знань в кримінальному процесі» присвячений висвітленню історичних аспектів проблеми та характеристиці її сучасного стану.

Зважаючи на різноманіття підходів до поняття «спеціальні знання», пропонується трактування спеціальних психологічних знань в кримінальному процесі як таких, що дозволяють фахівцеві-психологові надати внутрішньо диференційовану сукупність уявлень про психологічну дійсність досліджуваної ситуації, що потребує встановлення не лише цілей і мотивів протиправного діяння, але й психічних станів, у яких перебували підозрювані/обвинувачені, свідки, потерпілі в процесі реалізації тих чи інших дій; про сутність взаємозв'язку між психологічними об'єктами, а також психологічні детермінанти і закономірності розвитку процесів, що мають правове значення.

Аргументовано, що серед загального масиву кримінальних проваджень найчастіше використання спеціальних психологічних знань має місце у справах, де фігурують неповнолітні особи, причому здебільшого – це відбувається у формі СПЕ. Ймовірно, основними причинами такого стану речей є «процесуальна переконливість» висновку експерта та недостатня обізнаність суддів щодо можливостей консультанта-психолога та спеціаліста-психолога. Між тим, роль психолога тут повинна полягати, насамперед, у психологічному супроводженні процесуальних дій за участю неповнолітнього, тобто у всіх випадках, коли неповнолітня особа дає показання про відомі їй події. Саме від

врахування психологічних аспектів комунікативної взаємодії з дитиною в багатьох випадках залежить правильного розуміння сутності одержаної інформації та оцінювання вчиненого діяння.

У підрозділі 5.2 «Використання спеціальних психологічних знань в цивільному процесі» надані критерії та визначені підстави для використання спеціальних психологічних знань – це наявність у суду (судді) обґрунтованих сумнівів щодо здатності особи (конкретного учасника процесу) правильно відображати зовнішню і внутрішню сторони подій, що розглядаються. При цьому обґрунтований сумнів є доказовим приводом і повинен спиратися на інформацію об'єктивного характеру щодо відповідних відомостей про певний психічний стан та особливості психічних процесів процесуальних осіб.

Використання спеціальних психологічних знань в цивільному процесі потребує також наявності конкретних приводів, якими слід вважати необхідність: визначення здатності певної особи правильно сприймати юридично значущі обставини; дослідження спроможності правильно запам'ятовувати і відтворювати особою інформацію, якою вона володіє; вивчення даних про характерологічні особливості, властиві певній особі (схильності до фантазування, підвищеної сугестивності тощо); встановлення виду та рівня інтенсивності незвичайного емоційного стану особи в момент сприйняття нею досліджуваної ситуації, ступеня його впливу на адекватність свідчень; виявлення ступеня впливу певних зовнішніх умов на сприйняття обставин, що мають значення для справи (швидкоплинність події, наявність перешкод в її сприйнятті, труднощі виділення події з загального фону сприйняття, тощо). Загалом йдеться про встановлення особистісних проявів досліджуваних осіб та ступеня їх впливу на перебіг і результати цивільно-релевантної ситуації.

Поняття «психічна дієздатність» трактується як здатність особи самостійно керувати своїми діями у межах визначених прав та обов'язків, а також нести відповідальність у разі їх невиконання. На відміну від правоздатності, критерії якої однакові для всіх фізичних осіб, дієздатність завжди індивідуалізована: для того, щоб громадянин міг власними діями набувати і здійснювати права, створювати і виконувати обов'язки, необхідна низка особистісних властивостей, які нейтральні стосовно володіння правоздатністю (наприклад, здатність розумно міркувати).

Окремо розглянуто такий дискусійний момент як відмова особи від проведення психологічного дослідження. В таких випадках йдеться не про етичність, а про ефективність психологічного обстеження особи, яка цього не бажає. Слід чітко диференціювати відмінність між поняттями «обов'язковість» та «примусовість» використання спеціальних психологічних знань: обов'язкове призначення не означає можливості примушування. Відмова особи від проведення психологічного обстеження є її безумовним правом. Окрім того, психологічний примус в таких випадках не може мати успіху, оскільки психічні прояви людини спотворюються при її небажанні бути відвертою.

У підрозділі 5.3 «Використання спеціальних психологічних знань в адміністративному процесі» констатовано, що практика залучення

психологічних знань до цього різновиду юрисдикційного процесу допоки залишається досить скромною, хоча нормативно-правових та організаційно-методичних перепон цьому не існує, а взаємодія громадян між собою та між громадянином і організацією часто набуває ознак конфліктної, тобто є психологічно насиченою.

Необхідність у використанні спеціальних психологічних знань в адміністративному процесі може виникнути як у процесуальній, так і в непроцесуальній (управлінській) сферах діяльності за необхідності: встановлення стану фізіологічного афекту чи іншого особливого емоційного стану особи в момент вчинення адміністративного делікту; визначення психологічних можливостей свідка і потерпілого правильно сприймати обставини вчиненого правопорушення і відтворювати їх; встановлення інтелектуального розвитку неповнолітнього, відповідності його досягнутому віку; оцінювання здатності до розуміння суб'єктом правопорушення соціальної та моральної сутності своїх дій; встановлення педагогічної занедбаності, психологічного і психофізичного інфантилізму; визначення структури і змісту відносин між батьками, вчителями, ровесниками, з одного боку, і неповнолітніми правопорушниками – з іншого, а також визначення доцільних заходів профілактики правопорушень стосовно неповнолітніх; встановлення психологічних особливостей і психічного стану водія транспортного засобу при порушенні ним встановлених правил, а також того, як ці якості вплинули на вчинення правопорушення та ін.

Враховуючи можливість протиправного впливу на учасників адміністративного процесу та з метою захисту від зловживань, експерту-психологу слід приділяти особливу увагу ситуаціям, коли має місце: зневажка та сумнівна за аргументацією відмова від проведення психологічної (та й будь-якої іншої) експертизи; посилення на некваліфікованість спеціалістів; наявність вербальних та невербальних ознак нещирості в комунікативній взаємодії та ін.

У підрозділі 5.4 «Використання спеціальних психологічних знань в інших видах юрисдикційного процесу» пропонується бачення можливостей залучення здобутків психології в конституційний та господарський процеси.

Аргументовано, що використання спеціальних психологічних знань можливе майже на кожному етапі функціонування Конституційного Суду України, зокрема: узгодження та затвердження понятійного апарату з точки зору відповідності наявних понять і категорій їх психологічному змісту; змагальність сторін в контексті психологічної перевірки конституційності проведення референдумів і виборів, здійснення права народної ініціативи щодо можливостей ментальної погодженості та формального дозволу; рівний доступ до правосуддя у контексті психологічної зрозумілості для пересічних громадян глобальних можливостей захисту своїх (людини і громадянина) прав і свобод як в цілому, так і в окремих випадках; забезпечення психологічної вираженості послідовності процесуальних стадій та прийнятих рішень, що оформляються документально; встановлення відповідності офіційного та психологічного (соціометричного) статусу суддів та інших працівників суду; психологічна

доцільність регламентації видів доказів, юридичних фактів і способів їх збирання та оцінювання, тощо.

Особливості господарського процесу у контексті використання спеціальних психологічних знань слід розглядати як низку юридичних відносин, що становлять собою матеріально-правовий конфлікт між учасниками господарських відносин, котрий виникає з приводу захисту порушеного, оспорюваного чи невизнаного права. Відповідно, емоційність та суб'єктивність зацікавлених учасників тут цілком передбачувана.

Господарський процес виконує посередницькі функції, тобто за своєю психологічною сутністю є переговорами (медіацією). Необхідність психологічно виваженого посередництва існує: у разі пошуку компромісного рішення; у випадках, коли компромісне рішення не знайдене й виникає необхідність безпосереднього врегулювання суперечки між сторонами. Тому психологічна підготовка суб'єктів такого процесу повинна передбачати формування вмінь і навичок стабілізації емоційного фону сторін, аби обмін інформацією став ефективним, а також вміння зрушити з місця непримиренність позицій сторін та сприяти зниженню (подоланню) проявів ворожості, конфліктності, створення суто ділової атмосфери у взаємодії.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і надані практичні науково-обґрунтовані рекомендації та пропозиції щодо вирішення важливої наукової проблеми, сутність якої полягає в розкритті історичних і теоретичних передумов формування юрисдикційного процесу; визначенні методології спеціального пізнання; обґрунтуванні засад використання спеціальних психологічних знань в юрисдикційному процесі; наданні характеристики процесуальних та непроцесуальних форм використання спеціальних психологічних знань в юрисдикційному процесі загалом та можливостей використання спеціальних психологічних знань в окремих його видах, зокрема.

На підставі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки.

1. Процедура – атрибут будь-якої соціальної (нормативної) регуляції поведінки людей. Правова процедура – особливий, нормативно встановлений порядок здійснення юридичної діяльності, що гарантує реалізацію норм матеріального права і матеріальних правовідносин, які охороняються від порушення правовими санкціями. Правова процедура має всі ознаки соціальної процедури, а її специфічність обумовлена тим, що вона реалізується в правовому середовищі, регулюється правовими нормами, структурується правовими відносинами, зорієнтована на правовий результат, тощо. Найбільш повно процедурність втілюється в правовому регулюванні, де існують досить самостійні процедурні галузі: цивільне процесуальне право, кримінальне процесуальне право та ін. Певні правила процедури, які закріплюються процесуальним правом, охоплюються поняттям «процесуальна форма».

2. Юрисдикційний процес – це комплексна система правових порядків (форм) діяльності уповноважених органів держави, а також зацікавлених у

вирішенні юридичних справ інших суб'єктів права; це сукупність послідовних дій, встановлених в нормативному порядку й направлених на застосування норм матеріального права. Він зумовлюється процедурними і процесуальними нормами, а його результати мають відображення у відповідних офіційних документах (правових актах). Всі різновиди юрисдикційних процесів мають однорідну природу і зміст, будуються на однакових засадах, отже, повинні відповідати одним основоположним вимогам як структурного, так і функціонального характеру. Разом із тим, специфіка конкретного юрисдикційного процесу визначається особливостями охоронних правовідносин, тобто тими чинниками, які є для нього основними: підставами виникнення, нормативною базою, змістом, цільовим призначенням. Основні ознаки юрисдикційного процесу: стадійність, наявність правозастосовчих циклів або процесуальних проваджень, динамічний характер, юридична результативність, послідовність та цілеспрямованість.

3. Методологія юрисдикційного процесу – це рефлексивний опис принципів та методів дослідницького процесу в правовій сфері, тобто певна «самосвідомість» науки. Світова наукова думка виокремила два основних методологічні підходи щодо пізнання у правовій площині – позитивістський та нормативістський. У межах першого право ототожнюється з чинним законодавством, що призводить до обмеження завдань юридичної науки вивченням чинного на даний момент права, нехтування наявністю «ідеального права» та природних і невідчужуваних прав людини. Нормативізм ґрунтується на постулаті «розумності» побудови ієрархічної правової системи, причому право має чинність тільки в кодифікованих юридичних нормах, тобто не може бути права поза нормами (наприклад, природного). Втім, в контексті сучасної неоліберальної української Конституції і позитивізм, і нормативізм є застарілими, оскільки сучасність диктує вже інші реалії. Останнім часом набирає сили цивілізаційний методологічний підхід в юрисдикційному процесі, в якому виділяють два напрямки: теорія стадіального розвитку правової цивілізації; теорія локальних правових цивілізацій. Цивілізаційний методологічний підхід визнає можливість ірраціоналізму, принципу додатковості та плюралізму істини.

4. Пізнання – творча діяльність людини, орієнтована на отримання достовірних знань про світ, тобто одержання нових фактів, встановлення закономірностей їх прояву та механізмів виникнення і розвитку певних явищ. Центальною проблемою теорії пізнання є питання про можливість адекватного відтворення суб'єктом сутнісних характеристик об'єкта, що пізнається. Продуктом діяльності пізнання є отримання особою певного знання, причому останнє може бути як науковим, так і ненауковим.

Теоретичне пізнання і пізнання у юрисдикційному процесі відрізняються за своїм предметом, а саме: в першому випадку предмет нічим не обмежений, він представлений новими сутностями, феноменами та закономірностями їх розвитку; в другому – предмет знаходиться в межах приписів закону, він реалізується в межах притаманних юрисдикційному процесу завдань та виражений в іманентних йому поняттях, таких як подія злочину, вина й інші

обставини, що підлягають доказуванню. Характерним для юридичного пізнання також є те, що результат відображення може не тільки не співпадати з реальністю, але й бути викривленням її.

5. Методологія пізнання в правовій сфері є динамічним процесом, на зміст та перебіг якого впливає сукупність об'єктивних та суб'єктивних чинників, в яких воно відбувається. Вона формується у зв'язку з необхідністю вивчення самої природи пізнання, відношення знання і реальності, суб'єкта і об'єкта пізнання, можливостей і меж пізнання та його критеріїв, розробки і узагальнення принципів, методів і засобів, за допомогою яких можливе вдосконалення юрисдикційного процесу. Виділяють декілька рівнів методології: а) рівень філософської методології як загальний спосіб пізнання правової дійсності; б) рівень загальнонаукової методології – характеризує сукупність методологічних принципів, які можуть застосовуватись в правовій сфері; в) рівень конкретно-наукової методології – сукупність підходів, теорій і принципів, що притаманні і можуть застосовуватися в юридичній галузі; г) рівень технологій, технік і методик дослідження – визначає вимоги процедури та інструментарій, що застосовуються при вивченні конкретного явища. Методи пізнання поділяються на: загальнонаукові та приватно-наукові; теоретичні та емпіричні; методи наукового дослідження, методи психологічного впливу на особистість та методи судово-психологічної експертизи.

6. Пізнання в юрисдикційному процесі – це сукупний результат взаємодії двох окремих процесів: пізнання і доказування, тобто вони не є окремими сутностями, їх слід сприймати в комплексі через взаємопов'язаність та взаємозумовленість складових. Відповідно, доказування в правовій сфері – певний процес пізнання, що реалізується визначеними суб'єктами як збирання, перевірка й оцінка доказів. Пізнання і доказування не є окремими видами діяльності з подання, дослідження й оцінки доказів, а становлять її інструментарій, що слугує для переведення приписів норм доказового права у практичну діяльність суб'єктів щодо встановлення певних фактичних обставин. Пізнання і доказування в юрисдикційному процесі – це складова механізму процесуально-правового регулювання, яка виражається у знаходженні та використанні валідних доказів, за допомогою чого відбувається отримання знань про факти, що мають значення для певного виду провадження.

7. Спеціальні знання – такі, що отримуються в процесі фахової освіти, практичної діяльності та професійного досвіду, і потребують постійного вдосконалення, аби за своєю повнотою і актуальністю відповідати вимогам сучасного в юрисдикційного процесу; будь-які знання стають спеціальними, якщо вони залучаються до юрисдикційної діяльності для вирішення завдань поза межами своєї безпосередньої наукової галузі. Суб'єктами спеціальних знань є особи, яких залучають сторони процесу й суд для вирішення завдань юрисдикційного процесу. Спеціальні психологічні знання – знання широкого спектру напрямів, зокрема загальної, соціальної, юридичної, клінічної, вікової психології, а також поля їх перетину з суміжними дисциплінами – психіатрією, наркологією, сексологією, віктимологією та ін., що використовуються в

юрисдикційному процесі у разі необхідності поглибленого вивчення особистості процесуальних осіб та похідних від них особливостей їх поведінки і взаємодії в юридично релевантних ситуаціях.

8. Історія становлення інституту спеціальних психологічних знань загалом співпадає з історією розвитку юридичної психології. Перші згадування про психологічний підхід у юрисдикційному процесі мають місце в античності, а його підвалинами слід вважати узагальнені емпіричні дані побутової психології. В епоху Середньовіччя, незважаючи на тотальний релігійний догмат, психологічні знання використовувалося у вигляді емоційної розрядки (очищення) на релігійних сповідях та покаятнях. Часи Відродження характеризувалися увагою громадянського суспільства до проблеми злочинності та шляхів її подолання, вперше запропоновані психологічні рекомендації щодо способів проведення допиту різних категорій осіб та прийоми виявлення неправдивих показань. Друга половина XIX ст. ознаменувалася першими психологічними експериментальними дослідженнями злочинців та судово-психологічними експертизами учасників кримінального судочинства. На початку XX ст. науковці починають широко використовувати емпіричні методи дослідження у правовому полі, зокрема, для вивчення ступеня достовірності показань свідків, визначення психічного стану обвинуваченого/підсудного; втім, у зв'язку з певними ідеологічними особливостями розвитку нашої країни, від 30-х років XX ст. здобутки психології до юрисдикційного процесу залучатися перестали. Лише на рубежі 1960-х рр. гоніння на практичну психологію припинилися і розпочалася активна дослідницька робота, спрямована на: створення теоретичних та практичних засад застосування спеціальних психологічних знань; визначення перспектив розвитку судово-психологічної експертизи; впровадження інших форм спеціальних психологічних знань у кримінальне та інші форми судочинства.

9. Методологія спеціального психологічного пізнання – вчення про засадничі позиції застосування досягнень психології в юрисдикційному процесі; теорія – сукупність знань, що становлять собою результат пізнання й осмислення практики життя і дозволяють будувати конкретні уявлення про досліджувані психічні явища та процеси. Методологія спеціального психологічного пізнання представлена: загальною методологією, що забезпечує правильні і точні уявлення про найбільш загальні закони розвитку об'єктивного світу, а також місце і роль в ньому явищ, які є об'єктом спеціального психологічного пізнання; спеціальною методологією (методологією психології), що дозволяє формулювати закони і закономірності, які стосуються своєрідності формування, розвитку і функціонування досліджуваних феноменів; приватною методологією – сукупністю методів, способів, прийомів і методик дослідження в межах спеціального психологічного пізнання явищ, які складають об'єкт і предмет її аналізу. Методи спеціального психологічного пізнання, в більшості випадків, запозичуються з загальної психології та інших галузей психологічної науки, проте деякі з них спеціально розробляються для цілей відповідного юрисдикційного процесу.

10. Форма у контексті використання спеціальних психологічних знань – це визначений законом порядок процесу та його реалізація в юрисдикційній діяльності. Процесуальна форма представлена у чинному законодавстві як безпосереднє залучення психолога як експерта або спеціаліста, непроцесуальна – опосередкованою довідково-консультативною діяльністю психолога, ініційованою суб'єктами юрисдикційного процесу. При цьому перші два фахівці проводять дослідження самостійно і викладають власну позицію з приводу конкретного об'єкта дослідження; консультант – позбавлений процесуальної самостійності, він роз'яснює питання та допомагає замовнику, в тому числі й письмово, сформулювати необхідний запит чи викласти встановлені обставини і факти, тобто його участь має похідний і допоміжний характер. Найбільш поширена у сьогоденні сфера використання спеціальних психологічних знань – кримінальне судочинство, впродовж якого встановлюється та вивчається низка феноменів, що мають юридико-психологічну сутність (мотив, мета, емоційний стан, особливості особистості, рівень інтелектуального розвитку тощо). Їх залучення дозволяє забезпечити змагальність сторін обвинувачення і захисту щодо оцінювання фактів, які мають психологічний зміст.

11. Судово-психологічна експертиза – науково-практичне дослідження, що відповідає сучасним можливостям психологічної науки і проводиться обізнаною особою у порядку та формі, передбаченій чинним законодавством, з метою вивчення особливостей психіки процесуальних осіб в юридично значущих ситуаціях, експертне встановлення та оцінка яких мають значення для об'єктивного досудового та судового розслідування кримінальних, цивільних, адміністративних та інших проваджень. Предметом дослідження судового психолога-експерта є закономірності і особливості перебігу і структури психічних процесів (психічної діяльності), що мають юридичне значення і спричиняють певні правові наслідки. При цьому суд цікавить не власне діагностика особливостей психіки людини, а наявність чи відсутність таких її властивостей, які визначають їх юридичну значимість, що відображено в праві в якості юридичних критеріїв тієї чи іншої здатності підекспертної особи. Загальною підставою, на яку спираються суб'єкти юрисдикційної діяльності при призначенні судово-психологічної експертизи, слід вважати: з'ясування обставин, що мають значення для справи і потребують залучення спеціальних психологічних знань. Запитання експерту поділяються на: а) запитання, пов'язані з психічними властивостями і особливостями особистості; б) запитання, що стосуються особливостей перебігу психічних процесів у даної особи; в) запитання, що стосуються впливу на психіку різноманітних умов і пов'язаних із ними станів людини в момент юридично значущої події.

12. Психологічна консультація – це роз'яснення фахівцем психологічних сторін правопорушення, поведінки та мотивації процесуальних осіб, їхніх особистісних особливостей, а також сутності окремих психологічних теорій і підходів, що можуть бути застосовані на практиці. Психологічна консультація може мати процесуальний і непроцесуальний характер. В першому випадку вона здійснюється на письмову вимогу слідчого, адвоката, суду, відображається

в письмовій формі і ґрунтується на психологічному аналізі матеріалів провадження та інших документів; в другому – надається учасникам процесуальної діяльності і зводиться до роз'яснень психологічної науки і практики, а також може полягати у допомозі зацікавленій особі у формулюванні запитань для психолога-експерта, визначенні предмета психологічного дослідження, тощо.

13. Однією з новел чинного Кримінального процесуального кодексу України є можливість залучення спеціаліста для надання консультацій з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок (ч. 1 ст. 71; ч. 1 ст. 360 КПК України). Фактичне ототожнення статусу спеціаліста і консультанта потребує більш чіткого диференціювання функцій і завдань першого під час досудового і судового провадження. Основними напрямками участі спеціаліста-психолога в юрисдикційному процесі є: психодіагностика (психологічне вивчення кандидатів на посади суддів і осіб, які претендують на зайняття інших посад державної служби в судовій системі); психопрофілактика (сукупність заходів, спрямованих на: нейтралізацію впливу негативних факторів соціального середовища на особистість із метою попередження відхилень у її поведінці; запобігання можливих соціокультурних колізій у окремих індивідів груп ризику; збереження, підтримання та захист психічного здоров'я працівників; тощо). Участь спеціаліста можлива також при підготовці до проведення процесуальних дій та у формі надання допомоги у встановленні ефективного психологічного контакту та застосуванні відповідних методів психологічного впливу.

14. Спеціальні психологічні знання в кримінальному процесі – такі, що виступають внутрішньо диференційованою сукупністю уявлень про психологічну дійсність досліджуваної ситуації. Процес використання цих знань – це творча професійна діяльність відповідних фахівців, які досліджують: цілі й мотиви поведінки, психічні стани, у яких перебували підозрювані/обвинувачені, свідки, потерпілі в процесі реалізації тих чи інших дій; сутність взаємозв'язку між психологічними об'єктами; закономірності розвитку процесів, що мають правове значення; психологічні детермінанти й наслідки протиправних дій.

Чинне кримінально-процесуальне законодавство значно розширило можливості використання спеціальних психологічних знань в кримінальному процесі. Експерта-психолога тепер може залучати як сторона обвинувачення, так і сторона захисту, що позитивно впливає на реалізацію змагальності сторін та гарантує рівні права сторонам кримінального провадження у зверненні до спеціальних психологічних знань як джерела доказу. Відповідно, в якості доказу може фігурувати одночасно два висновки, виконані різними експертами-психологами з одних й тих питань, що сприяє підвищенню вагомості статусу психолога-консультанта та психолога-спеціаліста. Також прискорена можливість використання спеціальних знань, оскільки судово-психологічна експертиза може проводитися відразу після внесення інформації про кримінальне правопорушення в Єдиний реєстр досудових розслідувань.

15. Загальний предмет використання спеціальних психологічних знань в цивільному процесі має враховувати: психологічну (експертну) значимість

результатів психологічного дослідження; потенційну юридичну (доказову) значимість результатів такого дослідження. Підставами для їх залучення може стати наявність у суду (судді) обґрунтованих сумнівів щодо здатності певної процесуальної особи правильно відображати: сутність і перебіг об'єктивних обставин, що визначають сутність цивільно-правових правовідносин; фактів, що важливі для розгляду та аргументованого вирішення справи. Найбільш поширеними приводами слід вважати необхідність: визначення здатності певної особи правильно сприймати юридично значущі обставини; дослідження спроможності правильно запам'ятовувати і відтворювати особою важливу інформацію, якою вона володіє; вивчення даних про характерологічні особливості, властиві певній особі; встановлення виду та рівня інтенсивності незвичайного емоційного стану особи в момент сприйняття нею досліджуваної ситуації, ступеня його впливу на адекватність свідчень; виявлення ступеня впливу певних зовнішніх умов на сприйняття юридично релевантних обставин (швидкоплинність події, наявність перешкод в її сприйнятті, труднощі виділення події з загального фону сприйняття, тощо).

16. Практика застосування спеціальних психологічних знань в адміністративному процесі допоки залишається досить скромною. Між тим, вона можлива у всіх сферах державного управління, де невід'ємною складовою є: визначення та розкриття змісту суб'єктивних аспектів спірних правовідносин; заяви та скарги щодо міжособистісних відносин, відносин громадянина і організації; необхідність впливу на громадян з урахуванням їх психологічних і соціально-психологічних характеристик. Підставами для їх залучення слід вважати: виникнення в уповноваженої посадової особи або органу сумнівів щодо відповідності психічного розвитку людини її віку; необхідність з'ясування, чи розуміє суб'єкт правопорушення соціальну та моральну сутність своїх дій; визначення відповідності показань свідків і потерпілих фактичним обставинам справи; наявність в особи поведінкових ознак, що свідчать про особливу невірноваженість, підвищену емоційність, агресивність, неадекватність сприйняття дійсності; встановлення фактів та обставин, що вплинули на формування делінквентної поведінки неповнолітнього правопорушника. Інший значний пласт, де можуть використовуватися спеціальні психологічні знання в адміністративному процесі – це транспортні правопорушення, зокрема, для: виявлення наявності свідомого наміру чи домінування ситуативних чинників, вплив яких виявився надто інтенсивним стосовно психологічних особливостей учасників події; здійснення диференціації виду правопорушення; встановлення причин і умов окремого правопорушення або групи правопорушень залежно від територіальної локації; визначення оптимальних засобів адміністративного впливу на винну особу; надання рекомендацій щодо психічного відновлення людини в частині управління механізмами, апаратами, транспортними засобами.

17. Класифікація юрисдикційного процесу згідно сутності судовиробництва передбачає виділення, окрім зазначених вище кримінального, цивільного та адміністративного, процеси конституційний, господарський та ін. В доступних нам джерелах ми не знайшли згадування про можливості

використання в них спеціальних психологічних знань. Між тим, найвища правова ланка нашого суспільства не повинна бути осторонь від сучасних здобутків психології. В практичній площині це можливо за рахунок введення посади (тимчасової для вирішення певних завдань чи постійної) психолога Конституційного Суду України для вирішення наступних завдань: впорядкування понятійного апарату з точки зору наявних в юриспруденції категорій їх психологічному змісту (наприклад, «позбавлення волі», «стан сильного душевного хвилювання», «хуліганський мотив» та ін.); психологічна експертиза законодавчих ініціатив з позицій їх узгодженості з ментальністю та звичаєвим правом українського народу; психологічне забезпечення діяльності суддів та працівників апарату Конституційного Суду України.

Що стосується цивільного, адміністративного та господарського процесів, то необхідність використання спеціальних психологічних знань тут є очевидною, оскільки вирішення спорів в цих процесах становить собою розгляд матеріально-правового конфлікту між учасниками правовідносин, що здатне спричинити їх надлишкову емоційність та суб'єктивність. За таких умов та у зв'язку з запровадженням нової стадії розгляду спорів – врегулювання спору за участі судді, суд фактично виконує посередницькі (медіативні) функції. У зв'язку з цим, суддям необхідно використовувати інноваційні технології переговорів, націлені на прийняття креативних рішень сторонами, і не концентруватися тільки на їх правових та інших позиціях, максимально задовольняючи реальні інтереси та потреби всіх сторін. Важливим є те, що при такому підході сторони самі знаходять шлях вирішення спору, а суддя тільки організовує процес переговорів, перефокусовує увагу сторін з позицій на інтереси, знімає психологічні, структурні та інші бар'єри, які перешкоджають прийняттю спільного рішення, сприяє налагодженню діалогу та встановленню партнерських відносин між сторонами. Тому психологічна підготовка суб'єктів юрисдикційного процесу повинна передбачати формування здатності до стабілізації емоційного фону сторін, сприяння зниженню (подоланню) проявів ворожості та конфліктності, створення суто ділової атмосфери у взаємодії.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Кощинець В. В. *Спеціальне психологічне пізнання в юрисдикційному процесі*: монографія; наук. ред. М. В. Костицький. К.: ФОП Маслаков, 2018. 282 с.

Рецензії:

Максименко С. Д. Рецензія на монографію Кощинця В. В. «Спеціальне психологічне пізнання в юрисдикційному процесі». *Європейські перспективи*. 2019. № 2. С. 215-217.

Стефанчук Р. О. Рецензія на монографію Кощинця В. В. «Спеціальне психологічне пізнання в юрисдикційному процесі». *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2 (111). С. 87-88.

Статті в наукових фахових виданнях України

2. Кощинець В. В. Проблеми використання консультації психолога в суді при розгляді кримінальних справ. *Актуальні проблеми боротьби та попередження злочинності*. Івано-Франківськ, 2004. С. 88-98.
3. Кощинець В. В. Застосування психологічних знань суддею особисто. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2004. Вип. XII. С. 219-224.
4. Кощинець В. В. Межі використання спеціальних психологічних знань. *Наше право*. 2005. №1. С. 81-88.
5. Кощинець В. В. Використання спеціальних психологічних знань у злочинах проти статевої свободи та статевої недоторканності. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2005. Вип. XV. С. 222-229.
6. Кощинець В. В. Поняття юрисдикційного процесу як правової форми діяльності органів судової влади. *Наше право*. 2009. №1, ч. 1. С. 59-61.
7. Кощинець В. В. Етичні засади участі психолога в юрисдикційному процесі. *Юридична психологія та педагогіка*. 2009. №1 (5). С. 29-35.
8. Кощинець В., Литвак О., Чепелюк О. Органи прокуратури у рішеннях та висновках Конституційного Суду України. *Наше право*. 2010. № 4, ч. 2. С. 5-10.
9. Кощинець В., Кушакова-Костицька Н., Палійчук О. Принципи діяльності та визначення статусу органів прокуратури в контексті рішень Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 2. С. 93-102.
10. Кощинець В. В. Участь спеціаліста психолога в юрисдикційному процесі. *Європейські перспективи*. 2014. № 6. С. 117-126.
11. Кощинець В. В. Поняття пізнання в науці та судовій практиці. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2014. Вип. 1. Т. 3. № 1. С. 150-156.
12. Кощинець В. В. Організаційні засади використання спеціальних психологічних знань в кримінальному провадженні. *Наше право*. 2014. № 8. С. 105-112.
13. Кощинець В. В. Співвідношення процесуальної форми і правової процедури. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2014. Вип. 6-1. Т. 4. С. 173-178.
14. Кощинець В. В. Використання спеціальних психологічних знань в адміністративному процесі. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 5. С. 134-138.
15. Кощинець В. В. Юрисдикційний процес в теорії права. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 4. С. 101-105.
16. Кощинець В. В. Історія становлення інституту спеціальних психологічних знань. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 6. С. 102-107.
17. Кощинець В. В. Використання спеціальних психологічних знань в цивільному процесі. *Наше право*. 2019. № 1. С.157-162.

18. Кощинець В. В. Методологічні проблеми юрисдикційного процесу. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 1. С. 77-89.

Статті в зарубіжних наукових періодичних виданнях

19. Кощинець В. В. Методология судебного познания: на примере уголовного судопроизводства. *Экономика и право Казахстана*. 2014. № 13. 2014. С. 39-45.

20. Koshchynets V., Zlahoda O., Haliy M. Institutional and legal principles of activity of state-owned enterprises in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Vol. 4. N. 3. Riga: Publishing House «Baltija Publishing». P. 142-146

21. Koshchynets V. Inquiry and Proof in Jurisdictional Process. *European science*. 2018/6. P. 69-73.

22. Кощинець В. В. Участие психолога-консультанта в юрисдикционном процессе. *Право и закон*. 2018. № 2. С. 22-27.

23. Кощинець В. В. Судово-психологічна експертиза в юрисдикційному процесі. *Верховенство права*. 2019. №1. С. 193-198.

Праці апробаційного характеру

24. Кощинець В. В. Використання спеціальних психологічних знань судом при розгляді кримінальних справ щодо потерпілого. *Проблеми вдосконалення правового регулювання щодо забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина в Україні*: матер. регіональної міжвуз. наук. конф., 22 квітня 2005 р. Івано-Франківськ, 2005. С. 191-196

25. Кощинець В. В. Основні завдання Державної кримінально-виконавчої служби України. *Реформування кримінального та кримінально-процесуального законодавства: сучасний стан та перспективи*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 30 вересня – 1 жовтня 2005 р. Івано-Франківськ, 2005. С. 105-106

26. Кощинець В. В. Співвідношення юридичного та юрисдикційного процесів. *Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина*: матер. Всеукр. міжвуз. наук.-практ. конф., 28 квітня 2006 р. Івано-Франківськ, 2006. С. 16-20

27. Кощинець В. В. Формування кримінально-виконавчої політики держави. *Актуальні проблеми боротьби та попередження злочинності*: матер. наук.-практ. семінару, 12-13 травня 2006 р. Івано-Франківськ, 2006. С. 57-58

28. Кощинець В. В. Підстави використання спеціальних психологічних знань у юрисдикційних процесах. *Актуальні проблеми юридичної психології*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 29-30 вересня 2006 р. К., 2006. С. 119-122

29. Кощинець В. В. Ознаки юрисдикційного процесу. *Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина*: матер. Всеукр. міжвуз. наук.-практ. конф., 20 квітня 2007 р. Івано-Франківськ, 2007. С. 89-91

30. Кощинець В. В. Проблеми реформування судової влади. *Верховенство права в правозастосовчій діяльності*: матер. регіональної наук.-практ. конф., 12-13 жовтня 2007 р. Івано-Франківськ, 2007. С. 111-113

31. Кощинець В. В. Необхідність застосування психологічних знань в юрисдикційних процесах. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права*: матер. наук.-теорет. конф., 26 січня 2008 р. К., 2008. С. 90-91
32. Кощинець В. В. Психологічні аспекти юрисдикційного процесу в контексті судової реформи. *Українське правосуддя: здобутки та перспективи*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 16 травня 2008 р. Чернівці, 2008. С. 37-42
33. Кощинець В. В. Окремі аспекти психологічної характеристики юрисдикційного процесу. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права*: матер. II Всеукр. наук.-теорет. конф., 31 січня 2009 р. К., 2009. С. 91-93
34. Кощинець В. В. Законодавчі перспективи закріплення рівного доступу до використання спеціальних знань в суді. *Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і правозастосовній діяльності*: матер. наук.-практ. конф., 3 квітня 2009 р. К., 2009. С. 187-191
35. Кощинець В. В. Історичний аспект становлення юрисдикційного процесу. *Незалежний суд – гарантія захисту прав, свобод та законних інтересів людини та громадянина*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 30 травня 2009 р. Чернівці, 2009. С. 96-105
36. Кощинець В. В. Теоретичні аспекти юрисдикційного процесу. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права*: матер. III Всеукр. наук.-теорет. конф., 23 квітня 2010 р. К., 2010. С. 91-93
37. Кощинець В. В. Основні засади реформування органів прокуратури. *Вдосконалення діяльності прокуратури – шлях до реформування кримінальної юстиції*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 28 травня 2010 р. Львів, 2010. С. 89-91
38. Кощинець В. В. До питання про методологію судового пізнання. *Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави*: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф., 28 квітня Черкаси, 2010. С. 276-278
39. Кощинець В. В. Деякі методологічні проблеми використання психологічних знань у юрисдикційному процесі. *Філософські, методологічні, соціологічні й психологічні проблеми права*: матер. IV Міжнар. наук.-теорет. конф., 28–29 травня 2011 р. Чернівці, 2011. С. 390-396
40. Кощинець В. В. Методологія судового пізнання. *Філософські, психологічні та методологічні проблеми права*: матер. V Міжнар. наук.-теорет. конф., 17 листопада 2012 р. К., 2012. С. 108-110
41. Кощинець В. В. Участь консультанта психолога при розгляді кримінального провадження. *Правова система України: сучасний стан та актуальні проблеми*: матер. II Всеукр. наук.-практ. конф., 24–25 травня 2013 р. Івано-Франківськ, 2013. С. 141-144
42. Кощинець В. В. Методологія спеціального психологічного пізнання (співавт. Радухівська Л. Л.). *Теоретичні та практичні проблеми розвитку кримінального права і процесу*: матер. II Всеукр. наук.-практ. семінару, 06 грудня 2013 р. Івано-Франківськ, 2013. С. 87-89

43. Кощинець В. В. Використання спеціальних психологічних знань в господарському процесі. *Актуальні проблеми юридичної психології*: матер. III Міжнар. наук.-практ. конф., 25 квітня 2014 р. К., 2014. С. 112-115

44. Кощинець В. В. Етико-психологічна підготовка кандидатів на посаду прокурора як суб'єкта юрисдикційного процесу. *Теоретичні та практичні проблеми розвитку кримінального права і процесу*: матер. III Всеукр. наук.-практ. семінару, 04 грудня 2014 р. Івано-Франківськ, 2014. С. 83-86

45. Кощинець В. В. Юрисдикційний процес у контексті реалізації принципу верховенства права. *Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 13–14 лютого 2015 р. Херсон, 2015. С. 12-14.

46. Кощинець В. В. Призначення та використання результатів судово-психологічних експертиз в роботі прокурора. *Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи*: матер. III Міжнар. наук.-практ. конф., 7–8 листопада 2015 р. К., 2015. С. 122-125

47. Кощинець В. В. Етичні засади діяльності поліції в сучасних умовах. *Правоохоронна та правозахисна діяльність поліції в умовах формування громадянського суспільства в Україні*: матер. наук.-практ. конф., 9 квітня 2016 р. К., 2016. С. 26-29

48. Кощинець В. В. Психологічні особливості прийняття рішень в юрисдикційному процесі: *Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності*: матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф., 24–25 лютого 2017 р. Одеса, 2017. С. 114-118

49. Кощинець В. В. Межі компетенції експерта психолога: *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права*: матер. VII Всеукр. наук.-теорет. конф., 11 листопада 2017 р. К., 2017. С. 174-178

50. Кощинець В. В. Окремі аспекти психології діяльності судді в умовах зміни процесуального законодавства (співавт. Басай О. В.). *Проблеми реформування кримінальної юстиції України*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 17–18 травня 2018 р. Чернівці, 2018. С. 44-48

51. Кощинець В. В. Вплив практики Європейського суду з прав людини на формування внутрішнього переконання судді при розгляді адміністративних справ (співавт. Басай О. В.). *Практика Європейського суду з прав людини в діяльності прокуратури і суду: виклики та перспективи*: матер. I Міжнар. наук.-практ. конф., 13 червня 2018 р. К., 2018. С. 12-16

52. Кощинець В. В. Роль і значення психологічних знань у підготовці та роботі прокурора. *Актуальні питання психологічного забезпечення діяльності закладів вищої освіти МВС України та Національної поліції України*: матер. міжвідом. наук.-практ. круглого столу, 25 квітня 2019 р. К., 2019. С. 74-76

53. Кощинець В. В. Психологічне забезпечення проходження державної служби в Україні. *Державна служба в Україні: шляхи реформування*: матер. круглого столу, 22 травня 2019 р. К., 2019. С. 94-97

54. Кощинець В. В. Становлення юрисдикційного процесу в Україні: сучасний стан та перспективи. *Концептуальні засади використання*

психологічних знань в судовій діяльності: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 31 травня 2019 р. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2019. С. 136-141

Праці, які додатково відображають наукові результати дослідження

55. Кощинець В. В., Орбан-Лембрик Л. Е. *Юридична психологія: курс лекцій*. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2005. 329 с.

56. Кощинець В. В., Марчак В. Я. *Спеціальні психологічні знання в кримінальному процесі: теоретичні засади та практичні проблеми*: навч. посіб. Чернівці, Рута, 2007. 215 с.

57. Кощинець В. В., Орбан-Лембрик Л. Е. *Юридична психологія*: навч. посіб. Чернівці, Книги – ХХІ, 2007. 448 с.

58. Кощинець В., Чепелюк О. Окремі пропозиції щодо покращення фінансування судової влади. *Вісник Державної судової адміністрації України*. 2012. № 2. С. 50-53

59. Кощинець В., Чепелюк О. Нормативне врегулювання проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового засідання (кримінального провадження). *Вісник Державної судової адміністрації України*. 2012. № 3. С. 51-58

60. Кощинець В., Швиденко Я. Деякі аспекти кваліфікаційної підготовки суддів: з досвіду зарубіжних країн. *Вісник Державної судової адміністрації України*. 2012. № 4. С. 59-67

61. Кощинець В. В. *Юридична психологія: курс лекцій* / уклад.: В. В. Кощинець, Л. Л. Радухівська, Н. О. Рибалка. К.: Національна академія прокуратури України, 2014. С. 5-36, 101-126, 127-151.

62. Кощинець В. В. *Актуальні питання призначення та проведення експертиз в Україні*: навч. посіб. / Г. П. Власова, О. М. Калачова, Я. А. Соколова, Г. В. Щербакова. К.: Національна академія прокуратури України, 2014. С. 52-63.

63. Кощинець В. В., Гвоздік О. І. *Логіка доказування в юрисдикційному процесі*: навч. посіб. К.: Національна академія прокуратури України, 2016. 130 с.

64. Кощинець В. В. *Правові засоби протидії корупції*: навч. посіб. / кол. авт.; за ред. М. В. Лошицького. Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. С. 86-104.

АНОТАЦІЯ

Кощинець В. В. Теоретико-методологічні засади спеціального психологічного пізнання в юрисдикційному процесі. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 19.00.06 – юридична психологія. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2019.

Дисертацію присвячено розробці теоретико-методологічних засад спеціального психологічного пізнання та практичних рекомендацій стосовно застосування спеціальних психологічних знань в юрисдикційному процесі, спрямованих на подальше вдосконалення цього напрямку роботи.

Обґрунтовано, що теоретичне пізнання і пізнання у юрисдикційному процесі відрізняються за своїм предметом, а саме: в першому випадку предмет нічим не обмежений, він представлений новими сутностями, феноменами та закономірностями їх розвитку; в другому – предмет знаходиться в межах приписів закону, він реалізується в межах іманентних юрисдикційному процесу завдань, причому результат відображення у такому пізнанні може не тільки не співпадати з реальністю, але й бути її викривленням.

Доведено, що пізнання в юрисдикційному процесі реалізується за допомогою системно-структурного підходу і передбачає застосування суб'єктом пізнання сукупності методів, прийомів і засобів для досягнення наступних цілей: накопичення знань про оточуючий світ, закони та закономірності його розвитку, можливості та межі перетворення дійсності; формування індивідуального стилю діяльності з урахуванням знань про закони та форми мислення; встановлення індивідуально-психологічних і соціально-психологічних особливостей взаємодії об'єкта пізнання з оточуючим світом;

Удосконалено: розуміння поняття правової процедури як особливого, нормативно встановленого порядку здійснення юридичної діяльності; уявлення про методологію юрисдикційного процесу як рефлексивного опису принципів та методів дослідження в правовій сфері; методологічна парадигма пізнання в юрисдикційному процесі як сукупного результату взаємодії пізнання і доказування.

Ключові слова: юрисдикційний процес, спеціальне психологічне пізнання, спеціальні психологічні знання, методологія, методи і засоби, правова процедура.

АННОТАЦИЯ

Кошинец В. В. Теоретико-методологические основы специального психологического познания в юрисдикционном процессе. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 19.00.06 – юридическая психология. – Национальная академия внутренних дел, Киев, 2019.

Диссертация посвящена разработке теоретико-методологических основ специального психологического познания и практических рекомендаций относительно применения специальных психологических знаний в юрисдикционном процессе, направленных на дальнейшее усовершенствование этого направления работы.

Обосновано, что теоретическое познание и познание в юрисдикционном процессе отличаются по своему предмету, а именно: в первом случае предмет ничем не ограничен, он представлен новыми сущностями, феноменами и

закономерностями их развития; во втором – предмет находится в пределах норм закона, он реализуется в имманентных юрисдикционному процессу задач, причем отражения у таком познании может не только не совпадать с реальностью, но и быть ее искажением.

Доказано, что познание в юрисдикционном процессе реализуется с помощью системно-структурного подхода и предусматривает применение субъектом познания совокупности методов, приемов и средств для достижения следующих целей: накопление знаний об окружающем мире, законах и закономерностях его развития, возможностям и пределах преобразования действительности; формирование индивидуального стиля деятельности с учетом знаний о законах и формах мышления; установление индивидуально-психологических и социально-психологических особенностей взаимодействия объекта познания с окружающим миром.

Усовершенствовано понимание понятия правовой процедуры как особенного, нормативно установленного порядка осуществления юридической деятельности; представление о методологии юрисдикционного процесса как рефлексивного описания принципов и методов исследования в правовой сфере; методологическая парадигма познания в юрисдикционном процессе как совокупного результата взаимодействия познания и доказывания.

Ключевые слова: юрисдикционный процесс, специальное психологическое познание, специальные психологические знания, методология, методы и средства, правовая процедура.

SUMMARY

Koshchynets V. V. Theoretical and methodological principles of special psychological knowledge in the process of jurisdiction. – *Qualifying scientific work on the rights of manuscript.*

Thesis for a Doctor degree in Law: Specialty 19.00.06 – Legal Psychology. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2019.

The dissertation is devoted to the development of theoretical and methodological principles of special psychological knowledge and practical recommendations regarding the application of special psychological knowledge in the process of jurisdiction aimed at further improvement of this direction of thesis. It presents a meaningful generalization and provides a structural and functional model for using special psychological knowledge in the process of jurisdiction.

It is substantiated that theoretical knowledge and knowledge in the process of jurisdiction differ in their subject and method, namely: the subject of theoretical knowledge is boundless, it consists of new entities, patterns of development of nature and society; the subject of jurisdictional knowledge is limited by the requirements of the law, it is not connected with new entities and expressed in the immanent jurisdictional process of concepts, and the result of reflection in such knowledge may not only not coincide with reality, but also be a distortion of it. It is proved that knowledge in the process of jurisdiction is a multilevel system of various methods and tools that are used for: the establishment of psychophysiological mechanisms of

interaction of the subject of knowledge with objective reality; accumulation of the worldview of knowledge through the fundamental philosophical principles of scientific perception and transformation of reality; definition of a system of dialectically interconnected and interconnected general scientific, private and special methods of cognition; taking into account the logical forms of knowledge, which is a system of knowledge about the laws and forms of thinking in the application of certain methods of cognition; the involvement of technical means that expand the cognitive capabilities of the subject of knowledge.

The possibilities and main directions of application of special psychological knowledge are determined, in particular, in the constitutional process: the arrangement of the conceptual apparatus in terms of the correspondence of the categories in the jurisprudence with their psychological content (for example, «imprisonment», «state of strong emotional excitement», «hooligan motive» etc.); psychological examination of legislative initiatives from the point of view of their coherence with the mentality and customary law of the Ukrainian people; psychological support of the activity of judges and employees of the apparatus of the Constitutional Court of Ukraine. The necessity of using special psychological knowledge in the economic process is argued, which is the consideration of the material and legal conflict between the participants of economic relations, which can lead to their excessive emotionality and subjectivity. Since the commercial court carries out intermediary (media) functions, it requires the judges to have advanced skills and skills in negotiating activities. Therefore, the psychological preparation of the subjects of the economic process should provide for the formation of the ability to stabilize the emotional background of the parties, promoting the reduction (overcoming) manifestations of hostility and conflict, creating a purely business atmosphere in interaction.

In addition, as a result of the theoretical generalization and empirical research carried out by the author, the following suggests: understanding the concept of a legal procedure as a special, normatively established procedure for the exercise of legal activity, which has all the features of a social procedure, and is specific to it only, due to the fact that it is implemented in the legal environment, is regulated by legal norms, is structured by legal relations and oriented to the legal result; representation of the methodology of the jurisdictional process as a reflexive description of the principles and methods of the research process in the legal field; methodological paradigm of knowledge in the jurisdictional process as a cumulative result of the interaction of knowledge and evidence; concept on the stages of historical development of the Institute of special psychological knowledge; criteria for the differentiation of procedural and non-procedural forms of the use of special psychological knowledge. The basic directions and content components of participation of a specialist-psychologist in the jurisdiction process are determined.

According to the context, the research acquired a specific definition of the concept, the main features and basic varieties of the process of jurisdiction; methodological approaches to cognition in the legal sphere and methodology of special psychological knowledge; the concept of special knowledge in the jurisdiction process. It is given characteristic of essence, functions and main features of forensic

psychological examination and psychological counseling in the process of jurisdiction; the conceptual bases of use of special knowledge in criminal, civil, administrative and other varieties of the process are highlighted.

The author's interpretation of the concept of «mental capacity» means the ability of an individual to manage independently his or her actions within the limits of certain rights and responsibilities, and also to bear responsibility in case of their non-fulfillment. Unlike legal capacity, the criteria of which are the same for all individuals, capacity is always individualized: in order for a citizen to acquire and exercise his rights through his own actions, to create and perform duties, a number of personal qualities that are neutral in relation to the possession of legal capacity (for example, the ability to reasonably reason).

Key words: process of jurisdiction, special psychological knowledge, special psychological cognition, methodology, methods and means, legal procedure.